

Анна Держипільська

молодший науковий співробітник
Львівської лабораторії прав людини і громадянина
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України
(м. Львів, Україна)
derzhypilska@ukr.net

УДК 342.7

ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ЦІННОСТЕЙ, ЗАКРІПЛЕНИХ У ЗАГАЛЬНІЙ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

АНОТАЦІЯ. Правова природа злочинів проти людяності, аналізу підстав і передумов встановлення заборони цього виду злочинних діянь на рівні міжнародного права та судочинства має неабияку потребу у науковому дослідженні. Актуалізація дослідження цієї проблематики у площині міжнародно-правової науки та міжнародного судочинства спричиняється, зокрема, відсутністю і донині спеціального правового документа, присвяченого цьому виду протиправних діянь, ustalених наукових думок щодо потреби встановлення заборони цієї категорії злочинів на рівні міжнародної конвенції та теперішньою діяльністю Комісії Організації Об'єднаних Націй (ООН) з міжнародного права щодо її проектування. Злочини проти людяності належать до категорії тих “варварських актів”, прагнення попередити які було метою Загальної декларації прав людини, 70-річчя прийняття якої святкуватиме весь цивілізований світ у грудні цього року. Аби правильно зрозуміти “дух” цього документа, не можна не з'ясовувати проблематику названих кримінальних правопорушень. Саме така спроба представлена у пропонованій статті.

Метою статті є дослідження легалізованої у міжнародних документах конструкції злочинів проти людяності, а також заходи юридичної відповідальності за їх вчинення. Простежуються зумовлювані конкретними історичними подіями зміни офіційної інтерпретації відповідних понять, починаючи зі статутних документів Нюрнберзького трибуналу та закінчуючи рішеннями Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Проаналізовано правову позицію ЄСПЛ, який у декількох своїх рішеннях конкретизував та додатково обґрунтував низку аспектів інтерпретації поняття злочинів проти людяності та відповідальності за їх вчинення. Зокрема, ЄСПЛ звертає увагу, що притягнення до відповідальності за вчинення зазначених кримінальних правопорушень може здійснюватися національними судами на основі міжнародно-правових норм, незалежно від того, чи передбачена вона національним кримінальним законом. У статті також наводяться статистичні дані про факти засудження між-

© Анна Держипільська, 2018

народними трибуналами (зокрема й Міжнародним кримінальним судом (МКС)) окремих осіб за вчинення злочинів проти людяності. Увага особливо акцентується на історичному внеску у цю проблематику британського професора Г. Лаутерпахта (колишнього студента Львівського університету та першого наукового проектанта згаданого різновиду кримінальних правопорушень). Сьогодні найбільш детальна характеристика зазначених злочинів міститься у Римському статуті МКС, а також у підготовленому Комісією ООН з міжнародного права проекті Конвенції про заборону злочинів проти людяності. Одним із головних моментів проведеного дослідження є порівняльна таблиця конструкції злочинів проти людяності Г. Лаутерпахта із наведеним у Римському статуті МКС. На основі аналізу зроблено висновок, що, по суті, в Римському статуті МКС застосовується першопочаткова конструкція визначення злочинів проти людяності тому, що наведене у статутних документах Нюрнберзького трибуналу: п'ять складів злочинів знайшли своє відображення серед 11, наведених у Римському статуті МКС, що становить близько 45 %. Якщо пригадати, що формування злочинів проти людяності у Статуті Нюрнберзького трибуналу було сформульоване професором Г. Лаутерпахтом, то стає очевидним, що практично всі його положення з цього питання зберігають свою актуальність і донині.

В основу дослідження покладено соціально-детерміністичний та антропосоціальний методологічні підходи. Фундаментом обрання та використання концептуальних підходів і дослідницьких методів була діалектика як всезагальна парадигма будь-яких наукових досліджень.

Ключові слова: людяність; Європейський суд з прав людини; Нюрнберзький процес; злочини проти людяності.

Як стверджується у преамбулі Загальної декларації прав людини (далі – Декларація)¹, ухваленій Організацією Об'єднаних націй (далі – ООН) у 1948 р., однією із причин прийняття цього епохального документа було прагнення попередити у майбутньому вчинення “варварських актів”, з якими не може миритися совість людства. Серед них – злочини проти людяності, перша згадка про які містилася у Декларації про засудження масових вбивств вірмен в Османській імперії². Та, на жаль, такі прагнення і надія не виправдалися. Тому, аби правильно зрозуміти “дух” Декларації, необхідно з'ясувати проблематику названих кримінальних правопорушень. Саме така спроба представлена у цій статті.

Як відомо, проголошенню Декларації передували Нюрнберзький процес, здійснений державами – переможницями у Другій світовій війні, – Міжнародний військовий трибунал для покарання головних військових злочинців європейських країн осі. Участь у проектуванні Статуту цього міжнародного судового органу брав, зокрема, відомий на той час британський юрист, професор Г. Лаутерпахт (уродженець Львівщини, колиш-

¹ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 28.09.2018).

² France, Great Britain and Russia Joint Declaration. (1915) <http://www.armenian-genocide.org/popup/affirmation_window.html?Affirmation=160>. accessed 25 September 2018.

ній студент юридичного факультету Львівського університету (йдеться про сучасний Львівський національний університет імені Івана Франка))³. Саме йому і належить історична заслуга першого доктринального формулювання складів основних різновидів злочинів проти людяності. Ці формулювання дістали пряме закріплення у Статуті Нюрнберзького трибуналу.

Правова природа злочинів проти людяності, аналізу підстав та передумов встановлення заборони цього виду злочинних діянь на рівні міжнародного права та судочинства має неабияку потребу у науковому дослідженні. Актуалізація дослідження проблематики у площині міжнародно-правової науки та міжнародного судочинства спричиняється, зокрема, відсутністю і донині спеціального правового документа, присвяченого цьому виду протиправних діянь, усталених наукових думок щодо потреби встановлення заборони цієї категорії злочинів на рівні міжнародної конвенції та теперішньою діяльністю Комісії ООН з міжнародного права щодо її проектування⁴.

В українській правничій науці потреба дослідження проблематики злочинів проти людяності спричинена такими підставами:

1. Визначення потреби ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Статут МКС)⁵, підписаного Україною у 1998 р., до юрисдикції якого належать злочини проти людяності та в установчих документах якого ця категорія міжнародних кримінальних правопорушень схарактеризована сьогодні найбільш повно.

2. Доцільність внесення змін до Кримінального кодексу України (далі – КК України)⁶ у частині криміналізації злочинів проти людяності в українському законодавстві.

3. Імплементация практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), правовими позиціями якого визначено особливості кримінальної відповідальності за зазначені вище види злочинних діянь у співвідношенні із загальновідомими у теорії кримінального права положеннями (протиправності та можливості покарання особи за вчинення злочину лише у випадку встановлення кримінальної відповідальності за цей вид злочинних діянь нормами національного законодавства, у частині особливостей застосування принципу ретроспективності покарання,

³ Ф Сендс, *Східно-західна вулиця* (пер з англ П Мигалья, Видавництво Старого Лева 2017) 187.

⁴ International Law Commission (69 session Geneva). (2017). Crimes against humanity. Texts and titles of the draft preamble, the draft articles and the draft annex provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading Report. A/CN.4/L.892 + Add.1 <<http://legal.un.org/docs/index.asp?symbol=A/CN.4/L.892>> accessed 18 September 2018.

⁵ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-588> (дата звернення: 20.09.2018).

⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.07.2018).

а також відповідність загальновідомим аксіомам-засадам *nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege*⁷.

Показовим є й те, що і в Україні, на виконання Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015⁸, Планом дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р⁹, передбачено розроблення та подання до Верховної Ради України законопроекту щодо внесення змін до КК України та, в разі потреби, до інших нормативно-правових актів з метою гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права. Такий проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права” розроблений Кабінетом Міністрів України. Відповідно до пропозицій статті КК України слід доповнити окремою статтею, якою передбачити відповідальність за вчинення злочинів проти людяності, а також внести зміни до статей загальної частини кодексу щодо параметрів дії кримінального закону стосовно цієї категорії злочинних діянь та встановити умову про неможливість застосування до неї амністії.

В основу дослідження покладено соціально-детерміністичний та антропосоціальний методологічні підходи. Перший із них зумовив розгляд предмета дослідження з огляду на вирішальне значення саме соціальних чинників у вирішенні та інтерпретації злочинів проти людяності, а також юридичної відповідальності за їх вчинення. Другий підхід пов'язаний із визнанням специфіки людини (як найдосконалішого різновиду живих істот), з урахуванням її біосоціальної природи, екзистенціальних потреб та інтересів у соціумі.

Із загальнонаукових методів дослідження активно використано конкретно-соціальний аналіз значущості певних діянь для існування і розвитку окремих індивідів, їхніх груп та організацій, насамперед значущості негативної, руйнівної (при поясненні історичних трансформацій у трактуванні поняття злочинів проти людяності, їх складових і структури, а також при інтерпретації юридичної відповідальності осіб, які їх вчинили). Також застосовано порівняльно-правовий метод дослідження (при зіставленні

⁷ Case Korbely v. Hungary (2008). Application no. 9174/02 <<https://casebook.icrc.org/case-study/echr-korbely-v-hungary>> accessed 14 September 2018.

⁸ Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 20.09.2018).

⁹ Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679> (дата звернення: 20.09.2018).

ознак та елементів досліджуваних злочинів, різновиди яких фіксувалися у статутних документах низки міжнародних трибуналів і судів).

Герменевтичний метод застосований для відшукування, уточнення та формулювання смислу терміно-понять, що ними описуються досліджувані злочини та заходи юридичної, насамперед міжнародно-правової, відповідальності за їх вчинення.

Фундаментом обрання та використання зазначених концептуальних підходів та дослідницьких методів була діалектика як всезагальна парадигма будь-яких наукових досліджень.

Метою дослідження є вивчення легалізованої у міжнародних документах конструкції злочинів проти людяності, а також заходи юридичної відповідальності за їх вчинення. Простежуються зумовлені конкретними історичними подіями зміни офіційної інтерпретації відповідних понять, починаючи зі статутних документів Нюрнберзького трибуналу та закінчуючи рішеннями ЄСПЛ.

Незважаючи на те, що термін “злочини проти людяності” був закріплений у документах міжнародного характеру ще на початку ХХ ст., вперше переслідування та притягнення до відповідальності за вчинення цього виду міжнародних правопорушень відбулося після Другої світової війни у 1945 р. Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі. Формулювання складів злочинів проти людяності для Нюрнберзького трибуналу було спроектоване, як вже зазначалося вище, професором Г. Лаутерпахтом. Вперше в історії визначення цієї категорії злочинів та правова конструкція закріплювалися документом нормативного характеру – Статутом Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі – Статутом Нюрнберзького трибуналу¹⁰. До них було віднесено вбивство, знищення, поневолення, депортацію та інші нелюдські дії, вчинені проти будь-якого цивільного населення, до або під час війни, переслідування за політичними, расовими або релігійними ознаками при виконанні або у зв’язку з виконанням будь-якого злочину, що підпадає під юрисдикцію Трибуналу, незалежно від порушення внутрішнього законодавства країни, в якій цей злочин вчинено. Міжнародним військовим трибуналом для покарання головних військових злочинців європейських країн осі за вчинення цього виду міжнародних кримінальних правопорушень засуджено 16 осіб.

¹⁰ Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 8 серпня 1945 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201 (дата звернення: 20.09.2018).

Токійська хартія 1946 р., яка заснувала Міжнародний військовий трибунал на Далекому Сході, включила таке саме визначення злочинів проти людяності¹¹.

Після Нюрнберзького та Токійського судових процесів 1945–1946 рр. судовий орган, до компетенції якого належало притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти людяності, був створений через п'ять десятиліть. Проте з 1947 р. Комісією ООН з міжнародного права продовжувалося дослідження правової природи злочинів проти людяності, результати якого були закріплені у Кодексі правопорушень проти миру та безпеки людства 1996 р. У ньому злочини проти людяності були визначені як різні нелюдські дії, тобто вбивства, знищення, катування, поневолення, переслідування за політичними, расовими, релігійними чи етнічними ознаками, інституціоналізована дискримінація, свавільна депортація або примусове переміщення населення, свавільне позбавлення волі, зґвалтування, примусова проституція та інші нелюдські дії, здійснені систематично або у великих масштабах, підбурювані або керовані урядом або будь-якою організацією чи групою¹². Таке визначення відрізняється від закріпленого у документах Нюрнберзького процесу відсутністю так званого військового зв'язку, а саме – не встановлено вимоги щодо їх вчинення до або під час війни, тим самим розширено кримінальну відповідальність щодо цього виду злочинних діянь як таких, що мають місце не лише в умовах збройного конфлікту.

У 1993 р. Рада Безпеки ООН створила Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (далі – МТКЮ) з метою проведення розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні геноциду, військових злочинів та злочинів проти людяності, що мали місце в колишній Югославії. Змістове наповнення злочинів проти людяності, відповідно до статутних документів цього трибуналу, відповідало позиції Нюрнберзького трибуналу із дещо розширеним переліком діянь, включивши до їхнього складу позбавлення волі, катування та зґвалтування. Статутом МТКЮ також було закріплене положення щодо пов'язаності таких злочинів із міжнародним, а також неміжнародним збройним конфліктом¹³.

У 1994 р. ООН заснувала Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді (далі – МКТР) у зв'язку з геноцидом, що мав місце з квітня по

¹¹ International Military Tribunal for the Far East (IMTFE) Charter. (1946) <<https://www.uni-marburg.de/icwc/dateien/imtfec.pdf>> accessed 26 September 2018.

¹² Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind. (1996) Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_4_1996.pdf> accessed 25 September 2018.

¹³ Statute of the International Criminal Tribunal for Yugoslavia (1994) <http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf> accessed 25 September 2018.

липень 1994 р. У Статуті МКТР було знято вказівку про пов'язаність злочинів проти людяності зі збройним конфліктом, а також зазначалося, що нелюдські дії повинні бути частиною 'систематичної або широкомасштабної атаки проти будь-якого цивільного населення на національному, політичному, етнічному, расовому або релігійному ґрунті'¹⁴. Радше за все, такі поправки до формулювання складів злочинів було внесено з огляду на внутрішній характер конфлікту в Руанді.

У 1998 р. на дипломатичній конференції у Римі був схвалений представниками 120 держав – членів ООН (зокрема й Україною) Статут МКС¹⁵. Він набрав чинності у 2002 р. У цьому документі передбачено найширший перелік конкретних злочинних дій, які сьогодні можуть вважатися злочинами проти людяності. Аналізуючи наведені положення Статуту МКС, деякі науковці зазначають, що фраза "злочини проти людяності", по-перше, передбачає правопорушення, які загрожують не тільки жертвам та їхнім громадам, а й усім людям, незалежно від громадянства чи національності. По-друге, таке формулювання визначає, що ці злочини порушують основи, власне, людського життя та визнання біосоціальної сутності людини, що відрізняє нас від інших природних істот. Можна припустити, що визначальною рисою цих правопорушень є цінність, на яку вони посягають, а саме – людяність¹⁶.

Відповідно до даних офіційного сайту МКС станом на 1 жовтня 2018 р. у його провадженні перебуває 11 справ щодо обвинувачення у вчиненні злочинів проти людяності, серед них: вісім – на стадії досудового розгляду, три – розглядаються. МКС було закрито п'ять справ обвинувачення у вчиненні злочинів проти людяності та одна справа перебуває на стадії репарації.

Визначення переліку діянь, що належать до злочинів проти людяності, передбачено ст. 7 Статуту МКС¹⁷ та відображено у правій колонці наведеної нижче таблиці, що має на меті відобразити їх кількісне співвідношення та відсоток запозичення із конструкції професора Г. Лаутерпахта, спроектованої у 1945 р. для обвинувальної промови Р. Джексона (Генерального прокурора (1940–1941 рр.) і судді Верховного Суду США (1941–1954 рр.), головного обвинувача від США на Нюрнберзькому процесі)¹⁸ із подальшим нормативним закріпленням у Статуті Нюрнберзького трибуналу (шрифтові виділення у ній стосуються саме тих положень, які у зазначених текстах збігаються).

¹⁴ Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (1993) <<http://unictr.irmct.org/Portals/0/English%5cLegal%5cStatute%5c2010.pdf>> accessed 26 September 2018.

¹⁵ Римський статут Міжнародного кримінального суду (н 5).

¹⁶ S Grover, *The European Court of Human Rights as a Pathway to Impunity for International Crimes* (Springer 2010) 298.

¹⁷ Римський статут Міжнародного кримінального суду (н 5).

¹⁸ Сендс (н 3) 187.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика концепції злочинів проти людяності професора Г. Лаутерпахта, відображеної у Статуті Нюрнберзького трибуналу з визначенням злочинів проти людяності у Статуті МКС

Стаття 6(с) Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі	Частина 1 статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду
<p><i>вбивство, знищення, поневолення, депортація та інші нелюдські дії, вчинені проти цивільного населення до або під час війни; переслідування за політичними, расовими чи релігійними ознаками при вчиненні або у зв'язку з вчиненням будь-яких злочинних діянь, що підпадають під юрисдикцію Трибуналу, незалежно від того, чи порушується внутрішній закон тієї держави, у якій чи громадянами якої було вчинене правопорушення.</i></p>	<p>“злочин проти людяності” означає будь-яке з таких діянь, коли вони відбуваються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) <i>вбивство</i>; b) <i>винищення</i>; c) <i>поневолення</i>; d) <i>депортація</i> або насильницьке переміщення населення; e) ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; f) каткування; g) зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості; h) <i>переслідування</i> будь-якої ідентифікованої групи або спільності за <i>політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними</i> ознаками, як це визначається в пункті 3, або інших мотивів, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, в зв'язку з будь-якими діяннями, зазначеними в даному пункті, або будь-якими злочинами, підпадають під юрисдикцію Суду; i) насильницьке зникнення людей; j) злочин апартеїду; k) інші нелюдські діяння аналогічного характеру, полягають в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або серйозного збитку психічному або фізичному здоров'ю.

ПРАВО УКРАЇНИ • 2018 • № 9 • 196-211

По суті, у Статуті МКС застосовується першопочаткова конструкція визначення злочинів проти людяності тому, що наведене у статутних документах Нюрнберзького трибуналу: п'ять складів злочинів знайшли своє відображення серед 11, наведених у Статуті МКС, що становить

близько 45 %. Якщо пригадати, що формування злочинів проти людяності у Статуті Нюрнберзького трибуналу було сформульоване професором Г. Лаутерпахтом, то стає очевидним, що практично всі його положення з цього питання зберігають свою актуальність і донині.

Таким чином, можна констатувати, що в Статуті МКС знайшли відображення склади злочинів, які сформулював професор Г. Лаутерпахт ще у 1945 р. Крім того, вони в принципі збережені у підготовленому до першого читання Комісією ООН з міжнародного права проекті Конвенції ООН про заборону злочинів проти людяності¹⁹ (текст документа спеціальний доповідач цієї комісії Ш. Мерфі представив учасникам міжнародних заходів із відзначення пам'яті Г. Лаутерпахта та Р. Лемкіна, які відбулися у листопаді 2017 р. у Львові).

Поняття злочинів проти людяності закріплене також у статутних документах так званих “змішаних” діючих міжнародних судових органів, утворених шляхом укладення угоди між урядами держав та ООН (Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне та Надзвичайні палати в судах Камбоджі).

Інтерпретацію зазначеного виду злочинів здійснює у своїх рішеннях ЄСПЛ. Так, у рішеннях “*Korbely v. Hungary*”²⁰ та “*Kolk and Kislyiy v. Estonia*”²¹ ЄСПЛ надав визначення цій категорії міжнародних правопорушень, витлумачивши його в історичному та теоретичному контексті, а також визначивши ознаки цих діянь щодо питань кримінальної протиправності у національному законодавстві, ретроспективної дії норм закону, поширення принципів *nullum crimen sine lege* та *nullum poena sine lege*, а також роз'яснивши окремі процедурні моменти розслідування. У справі “*Korbely v. Hungary*”²² ЄСПЛ вичерпно тлумачить правову природу злочину проти людяності. Порушується питання кримінальної протиправності та визначення потреби передбачення нормою внутрішнього законодавства покарання для можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності. ЄСПЛ зазначає, що військові злочини та злочини проти людяності є кримінальними правопорушеннями, які виникли не як частина внутрішнього кримінального законодавства, але є такими, які вважає протиправними все міжнародне співтовариство та визначає суттєві їх елементи. Відповідно до існуючого правового стандарту норм міжнародного права, який сформувався ще з часів Другої світової війни, – це не просто злочини, що караються національним законодавством більшості країн, – їхній міжнародний статус пов'язаний із визначенням на наднаціонально-

¹⁹ International Law Commission (69 session Geneva) (n 4).

²⁰ Case *Korbely v. Hungary* (n 7).

²¹ Case *Kolk and Kislyiy v. Estonia*. (2006). Application no. 23052/04 <<http://www.derechos.org/nizkor/impukolk.html>> accessed 14 September 2018.

²² Case *Korbely v. Hungary* (n 7).

му рівні або на основі природного права потреби захисту “основ міжнародного співтовариства”, посилаючись на загрозу, спричинену цими діями для всього людства. Таким чином, значущість цих злочинів є занадто великою, щоб покарання за їхнє вчинення можна було ставити у залежність від загальної кримінально-правової політики окремих держав. Міжнародне співтовариство здійснює переслідування та покарання за військові злочини та злочини проти людяності, з одного боку, через міжнародні трибунали, а з другого – шляхом зобов’язання держав-учасниць здійснювати кримінальне переслідування за такі злочини. Судове переслідування та покарання за військові злочини та злочини проти людяності можливе лише в межах певних міжнародних правових гарантій. Однак останні не можуть бути змінені або замінені юридичними гарантіями внутрішнього законодавства. Особлива увага до військових злочинів та злочинів проти людяності визначається тим, що вони ставлять під загрозу міжнародний мир, безпеку та людство загалом, а тому такі питання не можуть вирішуватися у межах внутрішнього законодавства.

Стаття 15 § 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – Пакт)²³, яка за своїм змістом відповідає п. 1 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція)²⁴, зобов’язує держав-членів беззастережно підтримувати принципи *nullum crimen sine lege* та *nulla poena sine lege*. Відповідно до п. 2 ст. 15 Пакту:

<...> ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упушення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно із загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством²⁵.

Такий розподіл дає можливість переслідування раніше зазначених кримінальних злочинів *sui generis*, визначених міжнародним правом, навіть тим державам, чия національна система не передбачає криміналізації та покарання за цей вид правопорушень, але які належать до спільноти націй. Із зазначеного вище випливає, що такі діяння підлягають кримінальному переслідуванню та покаранню відповідно до умов та вимог, встановлених міжнародним правом. Інші пункти відповідних статей Пакту та Конвенції, очевидно, перекривають гарантії внутрішнього кримінального права, тим більше відповідно до п. 2 ст. 4 Пакту та п. 2 ст. 15 Конвенції обидві вимоги потребують поширення принципів від *nullum crimen* і *nulla*

²³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 20.09.2018).

²⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.09.2018).

²⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (п. 23).

роена, навіть у ситуаціях війни або в надзвичайних ситуаціях. Для тих держав, які вводять у національне законодавство міжнародні правові норми, що стосуються військових злочинів та злочинів проти людяності після їх вчинення, інші пункти зазначених вище статей становлять дозвіл на ретроспективну дію кримінального законодавства у внутрішній правовій системі держави, отже, саме міжнародне, а не внутрішнє законодавство визначає, що такі дії підлягають покаранню. Історично цей виняток було застосовано щодо військових злочинів та злочинів проти людяності, здійснених під час Другої світової війни. Проте розвиток міжнародного права відтоді відокремив сферу міжнародного гуманітарного права від контексту війни і зробив судове переслідування і покарання за ці злочини незалежним від вимог та умов, викладених у внутрішній кримінально-правовій системі, з урахуванням законодавчих обмежень (оскільки було укладено дві конвенції про незастосування встановлених законом обмежень для військових злочинів та злочинів проти людяності – Конвенція ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності, Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів).

ЄСПЛ зазначає умови покарання за вчинення військових злочинів та злочинів проти людяності, які встановлені в міжнародному праві, і звертає увагу на те, що обов'язок покарання за ці злочини прямо чи, опосередковано покладено на держави, оскільки ці діяння переслідуються і караються спільнотою націй. Правила покарання військових злочинів та злочинів проти людяності, враховуючи те, що вони загрожують людству та основам міжнародного співіснування, є невід'ємними правилами загального міжнародного права. Ті держави, які відмовляються брати на себе такі зобов'язання, не можуть бути учасниками спільноти націй.

У межах своєї системи міжнародне право вимагає, щоб певні злочинні дії були охарактеризовані на основі загальних принципів, визнаних спільнотою націй, які існували у момент вчинення діяння як військові злочини або злочини проти людяності. У контексті цих злочинів виявляється кримінально-правова сила міжнародного співтовариства, яка здійснюється за умов і гарантій, встановлених спільнотою націй, через владу певної держави. Внутрішнє законодавство застосовується настільки, наскільки це прямо вимагає міжнародне право (наприклад, у випадку визначення покарання). Жоден внутрішній закон, що суперечить нормам міжнародного права, не може бути застосований. Міжнародний Суд ООН визнав, що заборони, які містяться у загальній ст. 3 Женевських конвенцій 1949 р., засновані на “елементарних міркуваннях людства” і не можуть порушуватися в умовах збройного конфлікту, незалежно від

того, чи є вони міжнародними чи внутрішніми (рішення від 27 червня 1986 р. “Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки”).

Таким чином, типова особливість злочинів проти людяності полягає в тому, що вони підлягають покаранню незалежно від того, чи вони були вчинені в порушення внутрішнього законодавства. Отже, не має значення, чи були Женевські конвенції належним чином оприлюднені, чи держава виконала своє зобов’язання щодо їх здійснення до моменту вчинення правопорушення, відповідальність злочинців існувала за міжнародним правом, а національне законодавство лише може поширювати відповідальність у своїй сфері²⁶.

Важливо звернути увагу на те, що про таку характерну рису, як міжнародна криміналізація діяння, зауважувала Н. Зелінська. На думку вченої, формальний поріг поняття “злочин” відсувається за межі національного права, з огляду на що значення суб’єктивного фактора – розсуду законодавця – понижується, водночас підвищується значущість міжнародно-правових критеріїв кримінально-караної поведінки²⁷.

У справі “*Kolk and Kislyiy v. Estonia*”²⁸ заявники скаржилися, що їхнє засудження за злочини проти людяності було засноване на ретроспективному застосуванні кримінального права. Дії, вчинені ними в 1949 р., не були злочинами проти людяності відповідно до чинних на цей час норм міжнародного права. Заявники стверджували, що акти, щодо яких вони були засуджені, відбулися в 1949 р. на території Естонської Радянської Соціалістичної Республіки. На той час на території Естонії діяв Кримінальний кодекс Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки 1946 р. Нормами цього законодавчого акта не було передбачено відповідальності за вчинення злочинів проти людяності. Кримінальна відповідальність за злочини проти людяності була встановлена в Естонії лише 9 листопада 1994 р.

ЄСПЛ зазначає, що відповідальність за злочини проти людяності не може обмежуватися лише громадянами певних країн і виключно діяннями, вчиненими в конкретний час. У цьому контексті Суд наголошує, що в ст. I (b) Конвенції ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності щодо непридатності передбачених законом обмежень до воєнних злочинів та злочинів проти людяності зазначено, що жодні законодавчі обмеження не застосовуються до злочинів проти людяності, незалежно від дати їхнього вчинення і від того, чи такі акти мали місце у час війни чи в мирний час.

²⁶ Case *Korbely v. Hungary* (n 7).

²⁷ Н. Зелінська, ‘Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину’ (дис д-ра юрид наук, 2006) 486.

²⁸ Case *Kolk and Kislyiy v. Estonia* (n 21).

Суд зазначає, навіть якщо діяння, вчинені заявниками, могли вважатися законними згідно з радянським законодавством на цьому етапі, суди Естонії все ж таки належним чином визнали такі дії злочинами проти людяності згідно з міжнародним правом. У цьому контексті слід зазначити, що Радянський Союз був учасником Лондонської угоди від 8 серпня 1945 р., відповідно до якої Нюрнберзька хартія була прийнята. Крім того, 11 грудня 1946 р. Генеральна Асамблея ООН підтвердила принципи міжнародного права, визнані Хартією. Оскільки Радянський Союз був державою – членом ООН, не можна стверджувати, що ці принципи не були відомі радянській владі. Таким чином, ЄСПЛ вважає безпідставними твердження заявників про те, що їхні дії не становлять злочину проти людяності під час їх здійснення. Крім того, як він зазначав вище, жодні законні обмеження не застосовуються до злочинів проти людяності, незалежно від дати їх вчинення²⁹.

Висновки. Встановлення міжнародним співтовариством відповідальності за вчинення злочинів проти людяності було закономірною реакцією на варварські дії, які мали місце під час Другої світової війни. У вигляді юридичних формулювань стосовно цих злочинів першим їх схарактеризував професор Г. Лаутерпахт під час підготовки проекту Статуту Нюрнберзького трибуналу. Оскільки, як відомо, такі злочини мали місце і після Другої світової війни, то ООН у статутах наступних міжнародних трибуналів (Югославії, Руанді, у Статуті МКС) також уточнювала та доповнювала положення, сформульовані Г. Лаутерпахтом. Нині найбільш детальна характеристика зазначених злочинів міститься у Статуті МКС, а також у підготовленому Комісією ООН з міжнародного права проекті Конвенції про заборону злочинів проти людяності. Вельми прикметним слід вважати і те, що цю проблематику не оминув і ЄСПЛ. Він у декількох своїх рішеннях конкретизував та додатково обґрунтував низку аспектів інтерпретації поняття злочинів проти людяності та відповідальності за їх вчинення. Зокрема, ним сформульовано правову позицію, відповідно до якої притягнення до відповідальності за вчинення зазначених кримінальних правопорушень може здійснюватися національними судами на основі міжнародно-правових норм, незалежно від того, чи передбачена вона національним кримінальним законом. Певні кроки в напрямку закріплення у національному законодавстві відповідальності за такі злочини робляться і в Україні.

²⁹ Case Kolk and Kislyiy v. Estonia (n 21).

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Charter of the International Military Tribunal (IMT) at Nuremberg. (1945) <<https://www.uni-marburg.de/icwc/dateien/imtcenglish.pdf>> accessed 25 September 2018 (in English).
2. Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind. (1996) Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_4_1996.pdf> accessed 25 September 2018 (in English).
3. France, Great Britain and Russia Joint Declaration. (1915) <http://www.armenian-genocide.org/popup/affirmation_window.html?Affirmation=160> accessed 25 September 2018 (in English).
4. International Law Commission (69 session Geneva). (2017). Crimes against humanity. Texts and titles of the draft preamble, the draft articles and the draft annex provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading Report. A/CN.4/L.892 + Add.1 <<http://legal.un.org/docs/index.asp?symbol=A/CN.4/L.892>> accessed 18 September 2018 (in English).
5. International Military Tribunal for the Far East (IMTFE) Charter. (1946) <<https://www.uni-marburg.de/icwc/dateien/imtfec.pdf>> accessed 26 September 2018) (in English).
6. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. (1993) <<http://unictr.irmct.org/Portals/0/English%5cLegal%5cStatute%5c2010.pdf>> accessed 26 September 2018 (in English).
7. Statute of the International Criminal Tribunal for Yugoslavia. (1994). <http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf> accessed 25 September 2018 (in English).
8. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 4 lystopada 1950 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed: 20.09.2018) (in Ukrainian).
9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed: 15.07.2018).
10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 grudnia 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 20.09.2018) (in Ukrainian).
11. Natsionalna stratehiia u sferi prav liudyny, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy [National Human Rights Strategy Approved by Decree of the President of Ukraine] vid 25 serpnia 2015 roku № 501/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (accessed: 22.09.2018) (in Ukrainian).
12. Pro zatverdzhennia planu dii z realizatsii Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny na period do 2020 roku [On the Approval of the Action Plan for Implementation of the National Human Rights Strategy for the Period Up to 2020]: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy [Regulation of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 23 lystopada 2015 p. № 1393-p. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679> (accessed: 20.09.2018) (in Ukrainian).
13. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court] vid 17 lypnia 1998 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (accessed: 20.09.2018) (in Ukrainian).

Анна Держипільська

14. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10 grudnia 1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 28.09.2018) (in Ukrainian).

Cases

15. Case Kolk and Kislyiy v. Estonia. (2006). Application no. 23052/04 <<http://www.derechos.org/nizkor/impu/kolk.html>> accessed 14 September 2018) (in English).
16. Case Korbely v. Hungary. (2008). Application no. 9174/02. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/echr-korbely-v-hungary> (accessed 14 September 2018 (in English).

Bibliography

Authored books

17. Grover S, *The European Court of Human Rights as a Pathway to Impunity for International Crimes* (Springer 2010) (in English).

Translated books

18. Sends F, *Skhidno-zakhidna vulytsia [The East-West Street]* (per z anhl P Myhalia, Vydavnytstvo Staroho Leva 2017) (in Ukrainian).

Dissertations

19. Zelinska N, 'Mizhnarodno-pravova kontseptsia mizhnarodnoho zlochynu' ['International Legal Concept of an International Crime'] (dys d-ra yuryd nauk, 2006) (in Ukrainian).

Anna Derzhypilska

LIABILITY FOR CRIMES AGAINST HUMANITY AS A MEANS OF PROTECTION OF THE VALUES ENTRENCHED IN THE UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS

ABSTRACT. Currently there is a considerable need for scientific research regarding the legal nature of crimes against humanity and the analysis of the grounds and prerequisites for introducing the prohibition of this type of criminal acts at the level of international law and court procedure. The research into this problematics in terms of international legal science and international court procedure becomes increasingly important, particularly, given the continuing unavailability of a special legal document with a focus on this type of illegal acts, the well-established scientific opinions about the need for introducing the prohibition of this type of crimes at the level of the international Convention, and the current efforts of the UN Commission for International Law aimed at drafting it. Crimes against humanity belong to the category of the "barbaric acts" meant to be prevented by the Universal Declaration of Human Rights adopted as long as 70 years ago, this year it's being its anniversary to be celebrated by the entire civilized world in December. For the sake of understanding "the spirit" of this document appropriately, the problematics of these criminal offenses may not be left uninvestigated. This is what the proposed article attempts at.

The purpose of the article is to study the construction of crimes against humanity legalized in international documents, as well as the measures of legal liability for commission thereof. The author traces the changes in the official interpretation of relevant concepts

stemming from specific historical events, starting from the statutory documents of the Nuremberg Tribunal and ending with the judgments of the European Court of Human Rights.

The author analyzes the legal position of the ECHR, which in several of its judgments gave more details and a further rationale for a range of aspects inherent in the interpretation of the concept of crimes against humanity and liability for commission thereof. In particular, the ECHR notes that national courts may prosecute for these criminal offences on the basis of international law, regardless of whether such a liability for the crime is prescribed by national criminal law. The article also provides statistical data on the facts of sentencing by international tribunals (including the international criminal court) of particular individuals for crimes against humanity. Special attention is focused on the historical contribution made by the British Professor Hersch Lauterpacht (a former student of the Lviv University and the first scientific drafter of the mentioned type of criminal offenses) to this issue. Today, the most in-depth description of these crimes is contained in the Statute of the International Criminal Court, as well as in the draft Convention on the Prohibition of Crimes against Humanity prepared by the UN Commission for International Law. One of the main points of the study is a comparative table of the construction of crimes against humanity by H. Lauterpacht as against the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court. Based on the analysis, the author concludes that, in fact, the Rome Statute applies the original construction for defining crimes against humanity, since in the statutory documents of the Nuremberg Tribunal 5 crime types can be seen among the 11 ones specified in the Statute, this being about 45%. If we recall that the crimes against humanity in the Charter of the Nuremberg Tribunal were formulated by Professor H. Lauterpacht, it becomes obvious that almost all of his provisions on this issue remain relevant to this day.

The study is based on socio-deterministic and anthropo-social methodological approaches. The foundation for the selection and use of conceptual approaches and research methods is underlain by dialectics as a general paradigm of any scientific research.

KEYWORDS: humanity; European Court of Human Rights; Nuremberg Trial; crimes against humanity.

Джунь В. В. Соціологія конституційного права : моногр. / В. В. Джунь. – К. : Вид. дім “Ін Юре”, 2018. – Кн. 2. Соціокультурні підстави європейського конституціоналізму. – 608 с.

Україна протягом століть перебуває під безпосереднім впливом європейської політичної та правової думки. На сучасному етапі розвитку Український народ намагається опанувати культурні досягнення Європи і реалізувати їх у власному державотворчому процесі. У книзі простежено становлення політичної культури державного владарювання в європейському цивілізаційному просторі та розкрито фундаментальні основи європейського конституціоналізму.

